

HIC MORTALITATEM DEPOSUIT DONEC
IMMORTALIS RESURGAT
IOANNES PATRIARCHA ARMENORUM
CONSTANTINOPOLI
QUI INTER CRUDENTAS BARBARORUM MINAS
PATER, PASTOR, DOCTOR
POPULUM, GREGEM, ECCLESIAM
REXIT, PAVIT, ERUDUIT
VERBO ET OPERE
QUI NE IN VANUM CURRERET AUT
CUCURRISSET
IMITATOR PAULI. SUCCESSOR PETRI
FIDEM PROFITERI VOLUIT IN IPSA FIDEI...
CORAM IPSO FIDEI MODERATORI SUMMO
URBANO OCTAVO
A QUO TANTORUM LABORUM SOLAMEN
INVENT
OCTUAGENARIO MAJOR SUBLATUS
HIC BEATAM AETERINITATEM EXPECTAT
CANTO. PATRI AC PASTORI...
CONGREGATIO ARMENORUM
PONI CURAVIT.

Այն լատին տապանագիրը, որ տող առ տող ընդօրինակած՝ եւ տպուած չէ, գրաբար թարգմանելով՝ կը չենմ՝ Աստ չանգոյց զմահ-կանացուն մինչեւ յարկեց անմահ — Յովհաննէս Պատրիարք Հայոց կոստանդնուպոլսի — Որ ի մէջ արինարբու սպառնալից բարբարոսաց — Հայր, Հովիւ, Ուսուցիչ, — Զժողովուրդն, զՀօան, զԵկեղեցին — Վարեաց, արածեաց, ուսոյց — Բանիւ եւ գործով — Որ, զի մի ի զուր ինչ ընթանայեց կամ ընթացեալ իցէ, — Նման Պաւղոսի, Եւջորգի Պետրոսի — ԶՀաւատան դաւանել կամեցաւ ի նմին իսկ... (Կենդանի) Հաւատոց — Ուրբանոսի Ութերորդի — Բորմէ զմիւթարութիւն այնչափ ճգանցն եգիտ — Առաւել քան զուխանմենիք փոխաւ — Ատենէ երանալից յաւիտենականութեան ակն ունի — Անձկալի Հօրն եւ Հովդին... — Միարանութիւնն Հայոց — կանգնել ինձամ կալաւ:

Հ. Գ. ՔԱՆԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

զին տաւերը փակարդութիւն մ'ենթադրելով: Լատիններէն աւարտ համապատասխանող տեղն ունի «Աստ, զէն» պարագայեաց:

1 Անձկնալի:

2 Հոս անիմատութեան Caro, Candido

3 Անձկնալի:

ՍՍՑԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

Յ. ԹԻՐԵԱՆՔԱՆԻ ԱՐԹՈՒԳԵՂԵԱՅ ԶԵՆՈՐԻ

Ազգութանգեղայ վերջին քննական հրատարակութեան Յաւաճարանին մէջ (այս. Տփղիս 1909) իմ քոյս գտնուած ձեռագրի վրայ ալ խօսք բուռով, կ'ուզէի այս մասին փոքր ինչ աւելի տեղեկութիւններ տալ հրատարակողներուն, սակայն նոյն միջոցին, տեղափոխութեան պատճառաւ դիմել ձեռագրի տակ չգտնուելուն՝ պատեհ առթիւ թողուլ պարտաւորած էի, ինչ որ այժմ կը փութամ հատարել: Զեռագրին արտաքինը նկարագրին է հետեւեալը.

ԴՆԾՈՒԹՅՈՒՆ 22X15X9 սմ.: — Գիթ՝ նոսր, թանաք՝ սեւ. վերնազերը եւ սկզբնատարները՝ կարմիր: — Նիւթ՝ ողորկ թուղթ: — ԿԱՅՄ՝ կաշկապտ տանտանկ: — ՄԱԴԱՎԱԹԵԱՅ ՊԵՆՈՒՆԱՎ ԿԱՅ, տն վարը: — ՀԱՆԳԱՎԱՆՔ՝ լաւ: — ԼՈՒՍԱՆՅԱՆՔԱՐԳԻՐՆ եւ սկզբնազերը ցանցաւ եւ անարուեստ. անարուեստ են նաեւ երօք պատկերներն՝ մին Եով. Ուկեղոս, ինչպէս կ'ընտելան, եւ երկուք Գր. Լուսաւորիչ: — ԳԻՏԷ Խաչատուր քահանայ: — ՏԾԷ՝ Սպանա: — ՏԵՐԻ՝ սկսած է ՌժժՍ (1702): — ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆ, Զեռագրին Սպանանէն փոխադրուած կ'ընտելան Շիրազ՝ դատելով գրքին վերջին թղթի վրայ անուպայ ծնոցէ մը գրուած անձնոյի տողերէս. «Նսկատ տալիսը խաչայ՝ ծա Երարթն եկայ զաս. գնդը չ'ընդ զանց (?) գործութիւն. թիւ. 205. զամս 1 տ. ով որ կարող է 1. քնն հարմիր ասացի ճը, իսկ ի ողորմի ամէն.», Հուկ ապա պարսկի վր ծնոց ինձամ է ԹԵՂԵԱՆ, ուր գնեցի ես մի ուրիշ մտադրեալ շատ չ'ըն ծնագիր Սաղմոսի նոտ

Մատենան կը բովանդակէ.

1. Պատմ. Եովհ. Ուկեղոսի: 2. Ներբողութեան ի Ս. Առաքելութեան եւ ծնունդն գրիւտի ի Տ. Առաքել վրայ: 3. Երբեք մտադրեալ տապանարութեան: 4. Վասն եւթն խորհրդոց Եկեղեցւոյ եւ վասն պատարագին: 5. Երանելոյ Աթանասի եպիս. Հարցմունք եւ Պատասխանիք Կիրիլի Հայրապետին: 6. Ազգութանգեղոս: Մի ուրիշ առթիւ պահելով Զեռագրին առաջին հինգ հատուածներու վրայ խօսելը, կը մասնաւորեմք մեր տեսութիւնն առ այժմ միայն Ազգութանգեղոսի վրայ:

Մեր այս ձեռագիրը, գրութեամբ որչափ ալ բնորդ եւ մաքուր, այլ սակայն ընթերցանածովք այնչափ ալ փաստելի չէ, կրնամ ըսել թէ լի սխալանք է, ինչպէս առ հատարակ բոլոր միւս ձեռագիրները, ինչպէս Տփղիսու բազմաշխատ եւ երկայնամտ բաղդատութեան կ'ընտելան: Կան սխալներ որ անհամարելի են, կան ալ որ մասնաւորութեան կամ զանցաւորութեան. դժուար եւ գրեթէ անհնար է բուն իսկականն եւ ստույգը գտնելը, որով շատ մ'ընթերցանածներ, ամենէն լաւ խնամակալներուն մէջ անգամ, միշտ անորոշ եւ միշտ տարափոխական պիտի մնան յորչափ ընտրելագոյն օրինակներ չ'երեւանի ի միջի:

Այս տեսութեամբ օրեմն մերը ոչ բնորդ օրինակ մը կրնայ սեպուիլ եւ ոչ ալ արհամարհելի, քանզի տեղ տեղ, ի շփոթ պարագայս, իւր

ձայնն ալ աւելցնելով մէկ կամ միւս կողմը, հաւանականութեան շափը կը զորացնէ ի նպաստ միոյն կամ միւսոյն: Յիշատի. հարեւանցի բաղդաստութեամբ մը կը տեսնենք որ Տփլիսի գասակարգած տարերայ միշտ մէկին շահամանցները, այլ երբեմն այս խումբին եւ երբեմն այն:

Ջոր օրինակ.

Վերնագիրն ունի.

«Ազատագրել. օգնեմ Յիսուս աստուած իմ եւ Տէր:

Երբով կը համաձայնի Գասակարգութեան Ելէ Իմին:

Թառաքան համառու որ կը հասնի մինչեւ «Եւ լաւեմ» (3-7) որուն անմիջապէս եւ անկողմնաշարար կը կցէ «որք հարցանել զայդեանական մասեանս» (12-15) զոր յառաջ կը տանի մինչեւ ի վերջն, համաձայն նորոգողին. ձգելով մէկտեղ բոլոր մասերը:

Նշանակենք մի քանի տարբերութիւնները.

1, 3. Իղէք բազմացեալք:

1, 4. Ի նաւահանգիստն հասանել (եւ)?:

1, 5. Ոստոյցեալ (ԵԳԵԻՈ):

1, 12. Ոստոյցի (Ա-ԷԿՈ):

2, 7. Հոգեմակեռ աղանդ (ԵԿԱ-ԷԿՈ):

15, 3. Ի ժամանակաց թաղաւ որովհետեւ (ԳԵԻԷԿ):

16, 2. Եւս աշխարհի (Դ):

16, 6. Խառնութիւն (Գ):

16, 7. Ջոր բազմացեալք (Է):

16, 8. Ջիւղայ պահպանել:

16, 9. Ապագայի առեւել ի կողմանս Ասորեստանի, մինչեւ ի գրուած Տորանի:

17, 2. Լիմէք:

18, 6. Չարախառնութիւն:

19, 6. Իսկ ի գալ միւս ամին (Ա-ԷԿՈ):

23, 6. Պատերազան կամբջան:

26, 6. Խառնամբխ (ԷԿՈ):

26, 7. Վառնա աղանդակ (Ա-ԷԿՈ):

26, 11. Միջքն թեղ նաւանցեան (ԱԿԱ-ԷԿՈ):

27, 2. Աւ. զորո (չէ իշխանս) Ա-ԷԿՈ:

27, 8. Եւսուսմէքն համարացեան (2է այդեւսանցն, ի փոքրացմէ կո):

34, 2. Ջիւղանամարդիւն:

35, 12. Բա (t) 10:

1. Նորաստիւ Ազատանգիւղի ելը եւ տողը:
2. Գասակարգեալ խումբերը որոնց կը համաձայնի մըր:

3. Որ պաշտամարդին կ'երեւի:

4. Ուրիւ տեղ ալ նշոյն ուղղագրութեամբ կ'ընուանէ:

5. Միւսաներուն հետ կը սխալի նաեւ մըրը զոր իրաւամբ «ճորայ պահպանել» ուղղան եւ նորոգողը:

6. Ընթերցուած մը ամբարբ օրիններէն, բայց չենք կրնար ալ սխալ համարել:

7. Աւ ուղղագրոյն կ'երեւի քան «խառնամբխ» որ ընարուան է:

8. Վայելուչ ընթերցումն:

9. Սոյն աստուածը աւելի պատշաճ կ'երեւի քան «մը կենքս թեղ նաւանցեան», ի՞նչ ուղղութիւն նախընթաց անդամի ուր զՅիսուս բաղդաստութեան կը զնէ Գիւնաց ազգին հետ:

10. Պատեաւ մը չկայ Բասիլ ընտրելու, ուր «բաշն» ալ հաստատուան ընտիր եւ նշոյնմաստ էր:

40, 5. Ոմ փոյրայ, ոմ քարայ, ոմ գլնէի,

ոմ արծաթի, ոմ ոսկի:

42, 9. Եղեր:

43, 2. Եղեր:

872, 1. Հոս կարմիր գեղով կը զնէ հետեւեալ վերնաբան, համաձայն Ա-ԷԿՈ ի «կատարեցաւ վարդապետութիւն Սրբոյն Գրիգորի Հայոց լուսաւորչին. ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. աւրշնկոյն ի բարձունս յախտեալն ամէն»:

Եւսով առաջ վերնագրի է կու գայ. «Արդ եկայք եղբայրք, եւս» մինչեւ յաւարտ գրածութեան «Եւ նա ասացէ ժողովուրդք իմ էք դուք»:

Ասոր կը յաջորդէ «Հաւատմանը օրոյ առաջին տողը կարմիր գեղով». «Այս են հաւատք ճշմարիտ, Հաւատման օրով եւ մերեցեանք, եւս»:

Ապա կու գայ Դաւանց թուղթը, յետոյ յիշատակման մը

«Փառք» ամենանր երբ գլին ձեշնալի գոհունի բարեանունի գլխովն ողորմեմին եւ ժողովորդին նա ճորդարայ նա ճգիւն նրա, իւսանանեան կապի համաձայն համազոր համարեմին. անորիչ անբարձանի, անքակ եւ անշանակ. միտանական նր երբ գուէն, այժմ եւ անդաւս յաւան յախտեմին ամէն:

Ողջ շնորհք եւ յօտանգրութիւն յանկ եղեալ աւարտեցաւ նր գրեմն որ կուի աղանդանգեցաւ. ի թղթն շու որ է բողոքան ի գլխովն նոր յերեւան ի գրուած եւ ամենափրկին ձեռամբ փնտնէ եւ անմար գրչին. խառնուր իրիցի որ անուամբ միայն իմ եւ գրծմի ոչ. սակաւ կարողութեւ աշխատեցաւ եւ գրեցի եւ եւս անգրեւանգ եւ չոր ձեռով 'ի գաւան ժնկելու. որ էր եկեղեցի փակ եւ. քնքն փախտական եղեալ վն հարկապահանջունէ յայլազայ, 'ի թագաւորութիւն մահմանականաց շահ սոլթան հոսեւնին եւ աւաղորդուն մերոյ զուղուս եւ յերեւանց եւ Տր աղեքանազի բարունի եւ քաղ վրդի 'ի թվականութեւ հայոց Ունեմ: Անգղեմբերի. իգլ աւարտ եղեւ. Արդ եւ ես աղջնիմ ով հայր իմ եւ եղբայր յիշեց զտեք խառնուս եւ զորդին իմ զտեք բառեփանսուն եւ ալ յահաւնեւ եւ զգտեմբն իմ գետամանս. Վառվան եւ հնգուցել զուստն մարիամ իսանալն որ երկուստարց հասակաւ հնգեաւ առ քն. նն իւրն ողորմ: Դեւ աղանգիմ զնեղ ով որ ընթերցուեց նր ասուս կըլիւմ կամ օրի-

1. «Ողջ» եղակի ձայնի չքն. գոյականի հետ գործածուած կայ թեւեւ. բայց գուն ուրեք, մինչ աւելի տրուած անուական պիտի լինէր ի՞նչ գոյականն ալ եղակի մնար, ինչպէս հոս:

2. Մեր օրինակն միշտ ալ երեւնի երբեք երբեք գործածուած է, ընտիր մասնաբաժնաց համաձայն կը լինէր զորիցն ընտրել:

3. Մի միայն հոս ու գրուած է, մինչեւ օրիշտ ամէն տեղ օ է:

4. Ի տարեւ իջնի կայ. Կորստ եւ յորդորումն Սրբոյն Գրիգորի, Այս տարիկայն ծանօթութիւններն ամեն թղթի վրայ կան, նիւթին համեմատ: Նորաստիւնն միշտ սուսան «Դարձ փրկութեան աղբարհիս Հայաստան ընթերցանս Սրբոյն հաւատական, վերնագիրը գասականէն կը հեռանայ, ուր պէտք էր «Հայաստան աղբարհիս» եւ 'ի ձեռնդ:

5. Զանազան պահել ուղղագրութիւնը նշանուած թեման:

նակելով ինչ խաշտաւոր էրեց գրին մեզաց թողու-
թիւն ինքեք քն ան իւր միւսանգամ գալուստն անգ
նման ողորմեց Սկէն: Դիւ էրեւ անելալ աղալեմ
աղալեմ գրոյս եւ խոփորուն արա ներել եւ մի մե-
զագրեք վն նյ վն եւ վնր մեղաց թողել լինին առ ջի
առնին քն նյ մեղոյ որո՞ւմ փառք յաւան ամեն: Հայր
մեր որ:

Կրկին անգամ յիշեցէ 'ի քն գտեւ խաշտաւորն
եւ գնծաքն: յոհանէն եւ զապրի խոնն եւ զգրոյն
գրիգորն յիշեցէ եւ ան գործի առա:

Եւ ասոր անմիջապէս կը յալորդէ մի այլ
իշխատակարար, շրտ տողով, տարբեր գրչէ եւ բաց
թանաքով որ կիսատ մնացած է, թուղթ մ'ին-
կած լինելով անշուշտ:

Որ է՝

«Կրկին անգամ յիշեցէ տեւ խաշտաւորն եւ
կողակիցն: Նուսմա՛նայն եւ որդէն ասոր բտեւփանսն
եւ տեւ յոհանէն եւ քտեղէ մարեմ խոնունն եւ
գետամանն եւ փառական յիշեցէ եւ...»

Ասոր կը յալորդէ ընդարեակ «Մեղայն մը,
բողոքիր, թե երեսն նոյն գրչէ ելած, ապա նոր յի-
շատակարան մը յորո՞ւմ ցունկաքաղ ամփոփումն է
ամբողջ գրչին:

«Ահա զգի՛նալ եւ փառել» և անքնին էակ ան-
շնին գոյգի, անգիտեղի երբեք. եւ անհաս միակ: Ան-
ճաղելի՛ եւ եռանդնեա՛ն նը երբեք լսեմ եւ միտնական
անտե՛րքն: Հայր եւ որդի եւ նը հոգի փառելիս եւ
երկրագունթի՛ն անբաւ բիւրք մատուցանեմ՝ զից մե-
զաւոր յիշեմք եւ արտառ լեզուաւ: Որ ետուր կա-
րգելով՝ զատապարտեալ ճոյի քո տեւ խաշտաւորի
անաթման բանի պաշտօնէի անուաթ եւ եւթ ուղեղեւի
տանտնէլ յաւարտ առափս զոր ծրարքնին եղի գրչու-
մաւ ի քարտեւի գիրն նախ զիսկաւարտ պատմութիւն
նրին Գոհանուս ստիբերանին: եւ երբ'ը ներդրոյնն
ի՛նք անձանքն եւ 'ի ձնւնքն քն նյ մեղոյ 'ի տեւ
առաջ վեպի: Եւ երբ'ը երկնայն էրեւմ յորք աղաշ-
խ'րսուլթն: Չոր'ը զն յետեւ խորհուրդ յեկեղեցոյ եւ
զն նը զաղբգին 'ի բան առաջն որ առ փորձեցէ մարգ
զանն իւր: Հինգերբ'ը երկնայն լիթանտի եպոյի առ-
կիւրդ Նիդպոյի Նիդմե: Աեցե՛ք՝ Եւթմանգեղոս: Եւ
այլ որ ինչ եւ զգրկեալ զաւ մեղաթմուալ անձամբ,
աղաղաշաղախն ձեռաքո: Մեղաթմուաթքո: եւ ընծայեալ
նուիրեցի զաւ երախայրին խորհրդական եւ զահամանն
նուիրական անպիս զանձուցք կիթղէ առաջին եկեղեց
ընկալ քեզ 'ի հաճոյս եւ թէ ոչ ընդ կարեալուն այլ բրբեւ
զաւմայ պոյոյն եւ կամ ք բաժակ մի ջրոյն, զոր եւ ակն ուն-
ելով ապանեմ փոխարինին այն յանձնական գեւութն
միջադիրութե՛զ շնորհել մեղաց թողութի՛ն կարեվէր
խոցելիս Յոհանի միջով եւ ձնոցայն ինք ըստ հոգոյ եւ
ըստ մարմնոյ: Գոհանիս եւ ապրի խոնին եւ որդ աւին
զախարիս եւ զաշխատանքն ի վերայ մեր, այլ եւ ամենից
քրիստոնէից ծանօթից եւ անձնօթից կենդանեաց եւ
մեռելոց բարեբաղաց եւ չարաբաղաց: նաեւ որդ ունին
ոխս 'ի սիրա յաղագոս իմոյ անգա՛ման եւ որք չարին խոր-
հին եւ խօսին եւ գործեն ընդդէմ իմ մի համարեցի
այն նց 'ի մեղս այլ ընկալթին մասն բարեաց յաւուր
յորուութե՛ն եւ աշխարհութե՛ն ընդ նմին եւ համբէն աշ-
խատաղ ք իսմին եւ զգրինակն շնորհալի: Ամեն եւ
եպիցիւրոյ

Կայ ուրիշ յիշատակարան մ'ալ 'իդք
բաղձացեալք, յառաքանան ետքը:

«Իմ լին անձա մայիսի ի սկսաք զառ...» որ,
հաւանականաբար թուղթ ինկած լինելով, կիսատ
մնացած է:

Այս անցկելութիւններէն կը հետեւի ուրեմն
որ մեր ձեռագիրը Նոր Զուգայ (Ապագան), Տեր
խաշտաւոր քահանայի մը ձեռամբ, ՌՃԾԱՀ Հայոց
թուականին, 8. Աղեքանդր վրդի առաջնորդու-
թեան որով գրուած է: Ուրեմն Կ.Պոլսոյ առաջին
սոցաքրութենէն (ՌՃԾԹ) 8 տարի առաջ: Եւ
որովհետեւ այս սոցաքրութիւնն ալ կատարուած
է Աղեքանդր Տայրապետի մ'որով եւ նորին աշա-
կերտ Աստուածատուր Նուիրանի մը ձեռամբ, ի
Բիւզանդիան, Էջմիածնի օրինակի մը վրայ, ուրեմն
տեղի կայ մտածելու թէ նոյն Ապագանու առաջ-
նորդ Աղեքանդոսն է որ յետոյ կաթողիկոս եղած
է: Ասոր հաստատութիւն կու տայ նաեւ իշխատա-
կութիւնը Աստուածատուր վրդպի մը, ի ստորեւ
առաջին եւ երկրորդ թղթոց պատմութեան Գո-
հանու Ոսկերեքանի:

«Ով պատուական ընթերցողք յիշեցիք 'ի
օրափայլ ապագա՝ անը զմեզք դուրսով (անտաւոր
վրդ. նոյն աթ խաշտաւորն եւ)՝ դուք յիշեալ լինիք
առաջի ամբողջն Գի՛ն:»

Արգ՝ քանի որ Պոլսոյ Ա. տիպին ծառայող
Չ. օրինակուած է նոյն ինքն Աղեքանդր կաթողի-
կոսի ձեռամբ ՌՃԾԹ Զ է առաջ, հաւանական է կար-
ծել թէ իր առաջնորդութեան ժամանակ, Ապագա-
ն կատարած լինի այդ բնդօրինակութիւնը, մեր
ձեռագրէն մի քանի տարի յետոյ, կամ մի եւ նոյն
ժամանակին, մի եւ նոյն մայր-օրինակէ որ ծա-
ռայած է նաեւ Տ. խաշտաւորին, թե երեսն յետոյ
Էջմիածնի փոխորդըլ տուած լինի նոյն նախօ-
րինակը:

Ծաննայն դէպք Աղեքանդր Առաջնորդի եւ
կաթողիկոսի ժամանակին կ'իշնայ մեր ձեռագիրը
եւ 206 տարուան հնութիւն մը կը ներկայացնէ:
Արացնելու համար տեղեկութիւնը, աւելցը-
նենք նաեւ որ գրչին թէ՛ սկիզբը եւ թէ՛ վերջը
երկրկու թերթ մագաղաթ կայ, բաւական հաստ,
ընտր որք բուն մատներին հետ սեւէ առնչութիւն
չեն ցուցնէր:

Սկիզբի Ա. թերթին ալ կիսուն վրայ գրդ.
արձանագրութիւն մը կայ որմէ կրցած հանած մու-
սերս են.

Spahan en Verse

„Extrait ... qui porte que..... sera
faite par le grand Vicaire
dans quatre mois par ...
Interprete et imprimeur

Salamon de Leon
G Nr. 4^e.

Է փակ առնուած մագը ոչ նոյն գրով եւ ոչ նոյն
թանաքով, այլ յայտնի է որ ետքէն գրուած է, իսկ առա-

երկրորդ թերթի recto-ին վրայ մի քանի որ-
գէնոսթեան թուականներ կան Գալստան Մկրի
որդի Գալստան Գաւթիթի մը ձեռամբ: Նոյնին
verso-ին վրայ լատինագիր ստորագրութիւն մը
parafraseաբար, անթիթեանին, որոյ ստորեւ նստա-
գիրն է՝ «...», յոհանէս գր.:»

Իսկ վերջի մաշաղաթեայ երկու թերթերուն
վրայ, երկուսն բաժանմամբ, մի տեսակ գիր կայ,
մեր Բուլղէրի յար եւ նման, մէջ ընդ մէջ կար-
մաղեկ մեծ գլխազիրներով, յոյժ ինտաճալ եւ
խիստ ճարտար գրչէ մը ելած: Պատեհճութիւն
չունեցայ մասնագէտներու ցոյցենէլ, գիտնալու
չամար թէ վրացերէն է այս գրութեանը թէ պլ
ինչ լեզուով, եւ թէ ինչ բանասիրական կարեւո-
րութեան ունի:

Conches (Eure), France, 1. յուլ. 1910:

Յ. ԹԻՐԻՍԱՔԵՐԸ

ԱՅԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԵԾ ՆԱՅՈՑ ԽՐԵՐԿՐԻՆԵՐԹ ԺՈՂՈՒԹ ԷՆԵ
ՅՈՅՆ ԵՒ ՀԹԱՎՄԱՆՅՈՒ ՊՈՏՄԵՐԻՆԵՐՈՒՅ՝

(ԸՐՈՒՆԴՈՒՆԻՆԻ ԻՆՎԵՐՏԻ)

Դ. Արեւելեան Հայր:

1. Βασοροπέδα, զոր միայն Սարաբոն կը
սիշանան՝ Մարտոս սահմանակից երկիրներու
մէջ, ինչիճեանի հետեւելով՝ կ'ընդունուի թէ
Հայ Վաղարշի մը կը մասնանշուի հոս (ըստ
կրօնական Բասորոպէսն սխալ ընթերցումէ ե
փոխանակ Βασοροπαχάν): Իսկ Հիւրշման թէեւ
գաղափարաց նոյնութիւն կ'ընդունի, բայց ոչ
անուանց, վասպուրական, յոյներու Βασορο-
պէս սահմանակից ուներ հարաւէն Կորճէքը,
արեւմուտքէն վաշը, հիւսիսէն Արարատը, իսկ
արեւելքի կողմանէ կը տարածուէ Երասխէն
անդին՝ Նախիջեանն ալ պարփակելով: Այս
նահանգին 35 գաւառներէն երկուքը՝ Գողթն
եւ Մարդաստանը միայն ծանօթ էին հոց:

2. Ἀρσάσα (Ἀρσιτα, Ἀρσῆα, Ἀρσῆα,
Ἀρσιτα) Պողոմէոսէ միայն կը յիշուի իբր գաւառ՝
Ներքին Հայոց մէջ, Ընդհանրական իրրեւ հայա-
կան լրճ բազմաթիւ վկայութիւններով հաստա-

նուանդ որ թղթի վրայ քերութեք հեղան ալ յայտ յայն-
դիման եր: Եւրոպի մի ուրիշ անուն կար յառաջ եւ կամ
թէ պարզապէս Յէր Նախապետին էր որով՝ կցուած է յայտ
եւ Աստուածատու վարդապետը:

1 Ներքոր մասերը տե՛ս Հանգ. ԱՎ. 1907, Թ. 1,
էջ 9-14, Թ. 10, էջ 301-303:

տուած է. իսկ լճին տեղւոյն վրայ տարակոյս չի
ձար Սարաբոնի սա վկայութիւնը նկատելէ ետքը
Ἀρσάσῃ, θῦν καὶ Θωσπίτιν χαλοῦσιν. Ուրեմի
Ἀρσάσα նոյն է Թωσπίτις (Վանայ, Բզնիսեանց
ծով) հետ. եւ կամ, որ աւելի հաւանական է,
լճին հիւսիս-արեւելեան բազուկն կը նշանակէ
ըստ այսմ՝ Ἀρσάσα գաւառն փնտռելու է Վանայ
ծովէն հիւսիսային կողմը, հին Ալեքսի եւ Նոր
Ալեքսի սահմաններու մէջ:

3. Տիրիսի արեւելեան կողմը գտնուող
երկիրները թուարկած ասուն Պողոմ. կը յիշէ
Նաեւ Μάρδοι (Mardi) ըստած Ժողովրդեան
անունը: Բազմաթիւ հեղինակներէ կը յիշուի
անուն, բայց իրարմէ շատ հեռի երկիրներու
նշանակաց համար, եւ այս՝ պատճառ եղած է
ընդունելու թէ Ժողովուրդս հզօր ցեղ մըն էր,
որ իրենց նախնական բնակութենէն Ամուրսոսէ
(այժմ Սէֆիս-Ուրտ) գէպի արեւելք ու արեւ-
մուտք ցրուած են, Պարսից յարձակութիւններուն
պատճառաւ: Հայաստանի մէջ Μαρδιներու
գոյութեան կը վկայէ Պողոմ. գտն Նաեւ Տա-
կիտոս. բայց կ'երեւայ թէ Պլինի. եւ Պլուտ. ի
Μαρδιներն ալ Հայաստան կը գտնուին Պողոմ.
կը յիշէ զանոնք Կորդուաց, Բազրաւանդայ եւ
Կոտայքի հետ, ըստ այսմ յարեւելս կը դնէ,
որուն կը նկատուէ Տակիտոսի վկայութիւնն ալ,
թէ Արտաշատէ Տարսն տանող ճամբուն վրայ
կը գտնուին Mardi ըստանները: Հայ աշխարհա-
գրութիւնը երկու գաւառանուն ունի, որոնց մէջ
այս ցեղիս անունը պահուած է. Մարդաշտը՝ Տա-
րուբերանի մէջ եւ Մարդաստան՝ Վասպուրա-
կանի: Տերսիմի Գուժիկ-Քորդուրու եւ Μαρδιներու
աղբրին նկատմամբ, զոր Տումաշէկ (Սասուն)
կ'ընդունի, թէեւ կարեւոր փաստ չունինք, սակայն
անհնարին չէ:

4. Κολθηγή (Κονθηγή) Պողոմ. է իրաւամբ
Σοδοσχηγή (Սոթք) եւ՝ Μετηγή (Սուր) հետ, բայց
առանց պատճառի՝ երկուքն միմեկին կը յիշուի. եւ
գուցէ միմեկն օրս անծանօթ Χολούατα (Պողմ.)
քաղաքէն առած ըլլայ անունը: Թէեւ Մ. Խորե-
նացոյ վերագրումս աշխարհագրութեան մէջ
նման անուամբ երկրի մը չենք հանդիպի, սա-
կայն յաճախ Վասպուրականի մէջ Գողթն գաւառն
կը յիշատակուի, որուն մէջ կրնանք անշուշտ
գտնել հին Κολθηγήն: Այս գաւառը կը
գտնուէր Երասխի ձախ կողմը, Նախիջեանի
հարաւ. արեւելեան կողմը, գրեթէ Ջուղայէ մինչեւ
Ագուլիս ձգուելով: Թէ Սոթք. Բիւզանդացոյ
Χολοβητηγήն նոյն է Κολθηγή հետ, ինչպէս
Միւլլէր կը կարծէ, կարելի չէ հաստատել: